

свядомае адлюстраванне гэтай з’явы адным (магчыма, першым) перапісчыкам і паступовае выпраўленне з боку наступных перапісчыкаў, роднай мове якіх гэтая з’ява не была знаёмая. На першых старонках тэксту выпраўленне было даволі паслядоўнае, а ў канцы папраўкі рабіліся не заўсёды.

Праведзенае назіранне дазваляе зрабіць наступнае падагульненне.

У тэксце “Маўлюд” разгледжаная фанетычная рыса – рэалізацыя гукі [e] на месцы націскага [o] у новых закрытых і адкрытых складах – магла трапіць пад уплывам гаворак, якія знаходзяцца паміж населенымі пунктамі Целяханы – Пінск – Бяроза – Івацэвічы Брэсцкай вобласці. Памеры распаўсюджанасці даюць падставы акрэсліць названую рысу як вузкадыялектную і прызнаць яе выразным дыялектным маркерам.

Адзначаная фанетычная з’ява хоць і прыкметна адлюстравана, але не з’яўляецца асноўнай пісьмовай нормай у “Маўлюдзе”, хутчэй наадварот: напісанні фатха=е на месцы націскага [o] з’яўляюцца маргінальнымі.

Тэкст “Маўлюда” перапісваўся неаднаразова на розных тэрыторыях, сведчаннем чаму з’яўляюцца рознаарэальныя дыялектыя напластаванні.

На падставе лінгвістычных даных можна сцвярджаць, што адным з тых, хто запісваў “Маўлюд”, быў перапісчык, які меў дачыненне да адзначанай тэрыторыі і добра засвоіў гэтую яркую рысу.

Літаратура

1. Тарэлка, М. У. Мова аднаго кітаба і старабеларуская кірылічная пісьмовай традыцыя / М. У. Тарэлка // Беларуская лінгвістыка. – 2011. – Вып. 66. – С. 33–39.
2. Канапацкі, І. Б. Гісторыя і культура селяўскіх татар : вучэб. дапам. / І. Б. Канапацкі, А. І. Смолік. – Мінск : Бел. ун-т культуры, 2000. – 259 с.
3. Антонович, А. К. Белорусские языки, писанные арабским письмом, и их графико-орфографическая система / А. К. Антонович. – Вильно, 1968. – 418 с.
4. Дыялекталагічны атлас беларускай мовы. – Мінск, 1963. – Карта № 140.
5. Клімчук, Ф. Д. Гаворкі Заходняга Палесся: фанетычны нарыс / Ф. Д. Клімчук. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 128 с.

Наталля Паляшчук

“ПОЛАЦКАЯ РЭВІЗІЯ” (1552) ЯК ЛІНГВІСТЫЧНАЯ КРЫНІЦА

Сярод старабеларускіх тэкстаў дзелавага зместу асобнае месца займаюць *рэвізіі** – дакументы, якія ўтрымлівалі вынікі праверкі і апісання стану дзяржаўных, магнацкіх, царкоўных і іншых уладанняў. Сёння вядомы “Пісцовая кніга Пінскага і Клецкага княстваў, складзеная пінскім старостам Станіславам Хвальчэўскім у 1552–1555 гг.”, “Рэвізія пушчаў і пе-

* У старабеларускай літаратурна-пісьмовай мове, паводле “Гістарычнага слоўніка беларускай мовы”, лексема *рэвізія* (*ревизия, ревизья, ревызья*), лацінізм па паходжанні, атрымала першую пісьмовую фіксацыю ў тэкстах 1554 г., дзе была прадстаўлена са значэннямі ‘рэвізія, вопіс маёмасці, праверка гаспадарчай дзейнасці’: О чужоземъцахъ, абы на ревизею не были посланы (КПД, 100, 1554); ‘пісьмовы дакумент, у якім выкладзены вынікі праверкі чаго-н.’: Той ревизіи небожика пана Яна Крадовского ори-наль есть въ скарбе короля его милости (АСД, VIII, 120, 1554) [1, с. 41].

раходаў звярных у былым Вялікім Княстве Літоўскім, складзеная старо-
стам мсцібагоўскім Рыгорам Багдановічам Валовічам у 1559 г.”; “Пісцо-
вая кніга Пінскага староства, складзеная па загадзе караля Жыгімонта
Аўгуста ў 1561–1566 гг. пінскім і кобрынскім старостам Лаўрынам Вой-
нам”, “Рэвізія Кобрынскай эканоміі, складзеная ў 1563 г. каралеўскім
рэвізорам Дзмітрыем Сапегам”^{**}. Дапаўняе гэты пералік “Полацкая
рэвізія”, якую ў 1552 г. падрыхтавалі рэвізоры маршалак Ян Кміта і ка-
нюшы троцкі Марцін Падсудкоўскі (у рэвізіі – *Podcewski*). Гісторык
В. А. Варонін называе “Полацкую рэвізію” падрабязнай і інфарматыўнай
крыніцай, “якая ахоплівае сваім апісаннем не толькі полацкі замак, але і
ўсё ваяводства... Па сутнасці, рэвізія 1552 года дае адначасовы здымак
Полацкага рэгіёна, у якім фіксуе самыя розныя аспекты тагачаснага яго
жыцця” [4, с. 9, 14]. У працэсе рэвізіі Полацкага ваяводства рэвізоры мелі
на мэце 1) вызначыць яго абараназольнасць, 2) правесці ўлік падаткаў і
плацяжоў, якія паступалі ў дзяржаўную казну ад жыгараў ваяводства, 3)
дакладна апісаць зямельныя маёнткі прыватных уладальнікаў і царквы [4,
с. 9–10]. Пры гэтым важна было палічыць і селян, паколькі “вайсковая
служба ў Вялікім Княстве Літоўскім была пастаўленая ў залежнасць ад
землеўладання, а яе аб’ём вызначаўся ў адпаведнасці з колькасцю залеж-
ных селян” [4, с. 10].

Упершыню “Полацкая рэвізія” была апублікавана польскім гісторы-
кам Ю. Шуйскім у Кракаве ў 1860 г. па копіі помніка, што датуецца
сярэдняй XVIII ст. (тэкст перададзены лацінскім алфавітам). Наступнае
выданне помніка было ажыццэўлена ў 1905 г. у Маскве; тэкст, у аснову
якога легла копія канца XVII – першай палавіны XVIII ст., падрыхтаваў
І. І. Лапа [3]. Публікацыя 1905 г. сучасныя гісторыкі характарызуюць як
самую поўную і найбольш дасканалую з пункту гледжання археаграфіі
[4, с. 11]; у 2011 г. перавыдадзена ў Мінску [4].

Нягледзячы на тое, што “Полацкая рэвізія” была ўведзена ў навуковы
ўжытак больш за стагоддзе таму, яна не станавілася аб’ектам якіх-небудзь
асобных гісторыка-лінгвістычных работ. Па гэтай прычыне ў дадзеным
артыкуле прыводзяцца некаторыя вынікі назіранняў над мовай
і кампазіцыяй помніка, якія ў далейшым могуць паслужыць асновай для
праўдзнення яго комплекснага даследавання.

1. У “Полацкай рэвізіі” знайшлі паслядоўнае адлюстраванне наступ-
ныя рысы беларускай мовы: зацвярдзенне шыпячых: *до жывота*^{***}

^{**} Мовазнаўчае асвятленне атрымала “Рэвізія пушчаў і пераходаў звярных у
былым Вялікім Княстве Літоўскім...” В. У. Мішкевіч дэталёва разгледжаны тапанімікон
помніка [2]. Лексічны матэрыял гэтай рэвізіі выкарыстоўваўся пры падрыхтоўцы
“Гістарычнага слоўніка беларускай мовы”, “Кароткага гістарычнага слоўніка беларускай
мовы”, “Падручнага гістарычнага слоўніка субстантыўнай лексікі” і інш.

^{***} Ілюстрацыйны матэрыял прыводзіцца па выданні: [3].

держыць, бобровыцзна, отчызныхъ, пожытокъ, посошчына, служыць, чоловекъ, чынить, шостый, шырокихъ і інш.; зацвярдзенне [р]: зверыный, Марына, прыходить, тры, трынаццать, чотыры; наяўнасць паказальных склонавых канчаткаў назоўнікаў: маеть в опеце, на земли, два пуды меду; наяўнасць прыназоўнікаў зь, у: которые зь местомъ тянуть; день у день; наяўнасць спецыфічных для беларускай мовы формаў займеннікаў: всихъ повинностей, тые люди, съ тыхъ людей, в тыхъ именьяхъ, в тыхъ селахъ, подъ тымъ, тая ж Федя, зь чымъ; наяўнасць канцавога -ть у дзеясловаў 3-й асобы адзіночнага і множнага ліку цяперашняга часу: ставятъ, служыць, ездять, платять, сядять, служатъ, ходять; спалучэнне з лічэбнікамі два, тры, чотыры назоўнікаў у назоўным склоне множнага ліку: по два дни, два езы, тые два чоловеки, два огородники, тры дымы, тры кони, тры чоловеки, жыта чотыры корцы, чотыры пуды соли.

2. У помніку дамінуе субстантыўная лексіка, якая выкарыстана для абазначэння 1) асоб а) па роднасці і сваяцтве: *братъ, брѣтничъ, братанна, бурмистровичъ, воеводина, дочка, matka, мужъ, отецъ, сестра, сестренець, прадедъ* і інш. З ілюстрацыйнага матэрыялу відаць, што найменні сыноў і дочак прадстаўлены ўтварэннямі ад назваў асоб па кроўнай роднасці (*братаничъ* ‘сын брата, пляменнік’, *братанка* ‘дачка брата’) або ад назваў асоб па пасадзе / сацыяльным становішчы / прафесійнай прыналежнасці (*бурмистровичъ* ‘сын бурмістра’); таксама ўтвораны і назвы жонак, параўн., *воеводина* ‘жонка ваяводы’; б) па сацыяльным становішчы: *боярынъ, король, пан, панина, пань, слуга, чоловекъ* ‘залежная асоба, слуга’; в) па пасадзе і родзе дзейнасці: *воевода, подскарбий* ‘дзяржаўны казначэй’, *ресизоръ, мясникъ, огородникъ, хлебникъ* ‘пекар’; 2) адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак: *воеводство, волость, место, местечко*; 3) падаткаў і пошлін, плацяжоў: *данина, закосное* ‘падатак за кашэнне сена’, *записное* ‘пошліна за афармленне якога-н. дакумента’, *куница, полочотине* ‘пошліна з гандляроў’, *померное* ‘пошліна за меранне’; 4) маёмасці: *дэдизна, дядьковщизна* ‘дзедзёўскае валоданне, спадчына’, *имение, имение матерызное*; 5) пабудоў і іх частак: *домъ, комора, кухня, светлица, светличка, стижарня* ‘кладоўка’; 6) прадметаў бытавога прызначэння: *ведро, горшокъ, кадъ, сковорода, ушатокъ*; 7) назваў зброі: *гаковница* ‘ручная агнястрэльная зброя з круком унізе ствала’, *дело* ‘гармата’, *сарпантынъ* ‘разнавіднасць гарматы’. Дзеяслоўная лексіка называе галоўным чынам 1) дзеянні, звязаныя з забеспячэннем фінансавых і маёмасных адносін: *выкупити, взяти, давати, купити, платити, прыходити* і інш.; 2) віды працоўнай дзейнасці: *косити, пасти, уловити, зверъ сочати, на будованье ходити*. Лексіка са значэннем прыметы рэпрэзентуецца пераважна адноснымі прыметнікамі і ўжываецца, як правіла, у складзе ўстойлівых выразаў тэрміналагічнага зместу: *бобровые гоны, бояре путные, дерево бортное, слуга путный, служба земская* і інш. Колькасныя

лічэбнікі, розныя па структуры, фіксуюцца для абазначэння колькасці каго-, чаго-н.: *служь путныхъ шесть* або для абазначэння сумы падаткаў і плацяжоў: *приходитъ ему плату тридцать шесть гривенъ*; у асобных кантэкстах значэнне колькасці перадаецца праз літары (з выкарыстаннем цітлы над імі) [гл., напр., 3, с. 14–15]. Назіранне над зместам рэвізіі дае падставы гаварыць аб матываванасці адбору і выкарыстання зафіксаваных лексічных сродкаў, іх падпарадкаванасці мэце стварэння дакумента, яго прызначэнню і сферы выкарыстання.

3. Для сінтаксічнага ладу “Полацкай рэвізіі” паказальныя простыя (двухсастаўныя і аднасастаўныя, ускладненыя аднароднымі членамі) і складаназалежныя сказы, часцей з адной даданай часткай, якія ўяўлялі сабой закончаныя па сэнсе выказванні, мелі аднатыпную структуру (параўн.: *К тому жъ двору людей волных, которые на кунницах сидятъ, дымовъ тры... К тому жъ двору людей вольных, которые на свободе [!] сидятъ, домовъ чотыры* [3, с. 111] і пачыналіся з новага радка. Сродкамі іх сувязі выступалі (самастойна або ў сукупнасці): сінтаксічны паралелізм, калі ланцужкі выказванняў паўтаралі адну і тую ж мадэль; ён паказальны як для кантактна, так і для дыстантна размешчаных сказаў; указальны займеннік *тотъ* у склонавых формах; прыслоўе *напервей*; паўторы (часцей назваў аб’ектаў маёмасці), якія, лічыцца, пранікалі ў пісьмовыя тэксты пад уплывам вуснага маўлення і службылі, відавочна, для ўзмацнення значнасці змешчанай інфармацыі: *К тому фольварку маеть два чоловіки волныхъ... К тому фольварку маеть два озородники...* [3, с. 100].

4. “Полацкая рэвізія” ўтрымлівае значны корпус онімнай лексікі – антрапонімы, носьбітамі якіх былі прадстаўнікі розных саслоўяў: князь *Ивань Тимофеевичъ Москальский, кнегини Андреевая Соколинская Василыса Андреевна Санкгушкыя, Куньца, Федоръ и Семень Васильевичы Шытлове, Петрашъко Схромеевичъ Головиничъ*; найменні разнастайных геаграфічных аб’ектаў, якія з’яўляліся месцам жыхарства пэўнай асобы або месцам знаходжання маёмасці: *село Боклажье, село Бешенковичы, повець Полоцкий, дворъ Крывина, по ретце Дрысе, у Княжичохъ; маеть именье отчызное Михирена, озеро Мостовое*. Усе ўласныя імёны з тэксту сістэматызаваны ў геаграфічным і імянным указальніках [3, с. 181–214].

5. Як падаецца, “Полацкую рэвізію” разам з дакументамі выданняў “Полацкія граматы” (325 грамат, датаваных 1263–1513 гг.), “Актавая кніга Полацкага магістрата” за 1650 г. (248 дакументаў, з іх 228 на старабеларускай мове) мэтазгодна разглядаць як *комплекс гісторыка-лінгвістычных крыніц*, якія адносяцца да пэўнай тэрыторыі даўняй Беларусі – Полаччыны, і выкарыстоўваць у даследаваннях, накіраваных на выяўленне адметнасцей будовы, моўнага афармлення дакументных тэкстаў, створаных у гэтым рэгіёне, але ў розныя часавыя прамежкі, а таксама на ўдакладненне і канкрэтызацыю спецыфікі функцыянавання старабеларускай рэгіяналь-

най (мясцовай, лакальнай) дзелавой пісьменнасці. Акрамя таго, моўны матэрыял з прааналізаванага помніка павінен уключацца ў разнастайныя навуковыя і навукова-метадычныя працы па дыяхранічным мовазнаўстве, якія сёння рыхтуюцца, і ў падкорпус “Старабеларуская мова”, што стане састаўной часткай Нацыянальнага корпуса беларускай мовы.

Літаратура

1. Гістарычны слоўнік беларускай мовы : у 37 вып. / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. А. М. Булькі. – Мінск : Беларус. навука, 1982–2017. – Вып. 30. – 2010. – 496 с.
2. Міцкевіч, В. У. Тапанімія “Рэвізіі пуць і переходовъ звѣриныхъ въ бывшемъ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ...”: лексіка-семантычны і структурна-граматычны аспекты : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / В. У. Міцкевіч. – Мінск, 2011. – 23 с.
3. Полоцкая ревизия 1552 года / к изд. подготовил И. И. Лаппо. – Москва : издание Император. об-ва истории и древностей российских при Моск. ун-те, 1905. – XXI, 236 с.
4. Рэвізія Полацкага ваяводства 1552 года / укл. Васіль Варонін. – Мінск : [б. в.], 2011. – 271 с.

Гэцяня Пятрова

АСАБЛІВАСЦІ СІСТЭМЫ КАНСАНАНТЫЗМУ Ў НАДМАГЛЬНЫХ НАДПІСАХ РАКАЎСКАГА ПРА- ВАСЛАЎНАГА НЕКРОПАЛЯ ХІХ - ПАЧАТКУ ХХ СТ.

Пранікненне ў пісьмовыя тэксты рыс натуральнага, жывога маўлення, якое развіваецца больш гнутка чым нормы арфаграфіі, мае даволі вялікую гісторыю і фіксуецца ўжо з XIII ст. [1, 23–24]. Гэта адлюстроўваецца ў першую чаргу ў наяўнасці так званых “апісак”, праз якія яркая праступае рэфлексіўнае імкненне пісьмоў да адлюстравання фанетычнага прынцыпу на пісьме.

XIII ст. – гэта перыяд крышталізацыі славянскіх моў, вынаходніцтва ў іх індыўдуальных рыс, сваёй адметнасці, таму наяўнасць адхіленняў ад нормаў правапісу бацьца лагічнай і абгрунтаванай.

Тэндэнцыя да фанетызацыі правапісу заўсёды вылучала беларускую мову сярод іншых славянскіх моў. Так сталася ў гісторыі Беларусі, што пасля XVII ст. з умацненнем уплыву Каралеўства Польскага, а потым у XIX ст. з уваходам у склад Расійскай імперыі афіцыйнымі мовамі былі польская і руская, якія потым сталі мовамі сакрум, першая для католікаў, другая для праваслаўных.

Аднак беларуская мова не прыпыняла свайго існавання, а жыла і развівалася ў рэчшчы жывога маўлення, якое перыядычна пранікала і ў пісьмовыя тэксты. Найважнейшыя рысы беларускай фанетыкі, такія, як пераход **в** у **ў**, зацвярдзенне шыпячых, **ц** і **р**, а таксама з’явы жывой мовы, напрыклад, дзеканне і цеканне, аканне, падаўжэнне зычных і г. д. [1, 23], засталіся ў пісьмовых дакументах рознага кшталту.

Асаблівым пісьмовым дакументам, які яркая сведчыць аб моўных узаемапранікненнях сакральнай, афіцыйнай мовы і жывога маўлення